

Kulturhistorisk rapport

Aars-Suldrup-Haverslev

Undersøgelse af fjernvarmekabeltracé med
fund fra stenalder, bronzealder og jernalder

J.nr. ÅHM 6106

August-Oktober 2011

Ved Arkæolog Karen Povlsen

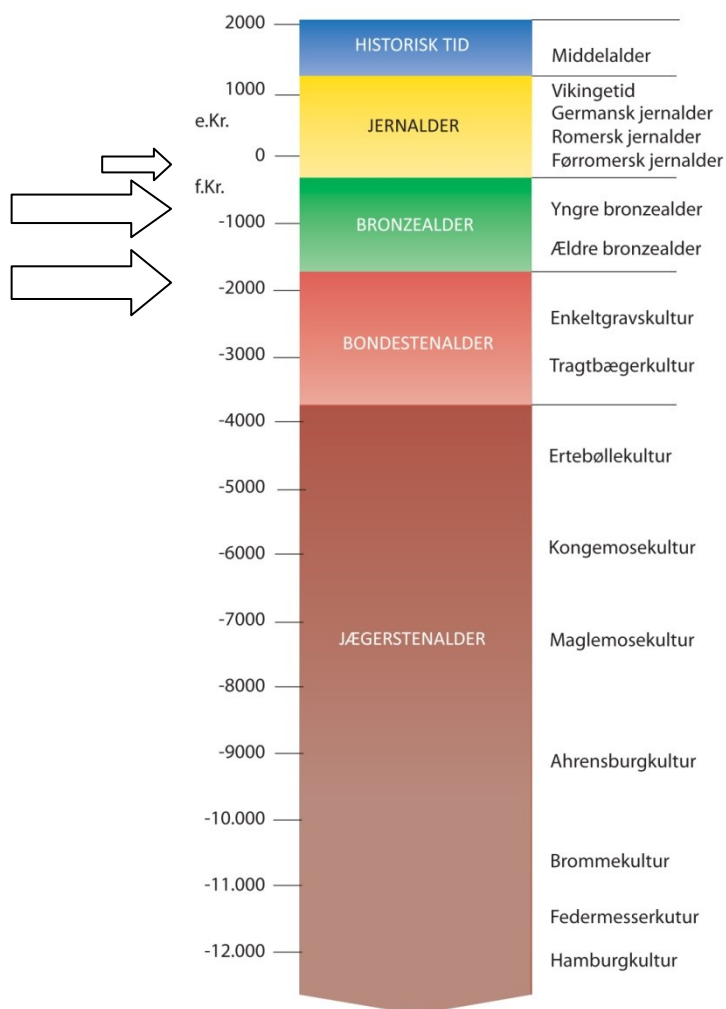
Telefon: 99 31 74 00

E-mail:

historiskmuseum@aalborg.dk

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	2
Undersøgelsens baggrund	2
Lokalområdet i oldtiden	3
Undersøgelsens resultater	4
Sammenfatning og perspektivering	8
Udgravningsdata.....	10

Indledning

Området omkring Haverslev, Sønderup og Suldrup har været beboet siden stenalderen. Især kendes mange gravhøje i området, men også bebyggelse og begravelser fra jernalderen. I forbindelse med nedlæggelsen af fjernvarmerør fra Aars til Haverslev og Suldrup fremkom en række nye fundsteder med bebyggelse især fra stenalder og bronzealder.

Undersøgelsens baggrund

I efteråret 2011 skulle Aars Fjernvarmeforsyning have nedlagt fjernvarmerør fra Aars til Haverslev og Suldrup, således at disse to byer nu kan forsynes med varme fra Aars. Da rørtracéet for en stor del løb gennem områder, hvor der var stor risiko for at støde på kulturhistoriske spor, anbefalede Nordjyllands Historiske Museum, at der udførtes en arkæologisk forundersøgelse forud for nedlæggelsen af rørene. Dette kom til at foregå ved at museets folk overvågede muldafrømningen af det syv meter brede tracé og i nødvendigt omfang foretog udgravninger før rørene blev nedlagt. Fem steder blev der foretaget egentlige arkæologiske udgravninger før fjernvarmerørerne blev lagt ned.

Fig. 1. Luftfoto af området. Haverslev ses nær det nederste højre hjørne, Suldrup i det øverste højre hjørne og Sønderup ses ca. midt i billedet.

Det undersøgte fjernvarmetracé er markeret med grønt. De fem fundområder er markeret med rødt og blåt, mens fund af kulturhistoriske spor uden for de egentlige udgravninger er markeret med stjerner.

Hvor den grønne linie er stiplede, løber tracéet i Vesthimmerlands Kommune. Her foretog arkæologer fra Museumscenter Aars undersøgelserne.

Lokalområdet i oldtiden

Der findes mange spor af menneskelig aktivitet i oldtiden i området omkring Haverslev, Sønderup og Suldrup. Nogle er endnu synlige og andre findes under mulden, men er igennem tiden blevet observeret og registreret i forbindelse med forskellige jordarbejder. Gravhøjene, som primært stammer fra bondestenalderen og bronzealderen, udgør klart den største del af de kendte fortidsminder i området. Gravhøjene fortæller os, at mennesker har beboet området i sten- og bronzealder. Alligevel står antallet af kendte bopladser fra samme periode i skarp kontrast til gravene. Sporene efter bopladserne er helt anderledes svære at finde end de ofte meget markante gravhøje. Sporene efter huse og dagligdagsaktiviteter skal søges under mulden. Hvert nyt bopladsfund føjer derfor nye detaljer til vor viden om bosættelsen i området i forhistorisk tid.

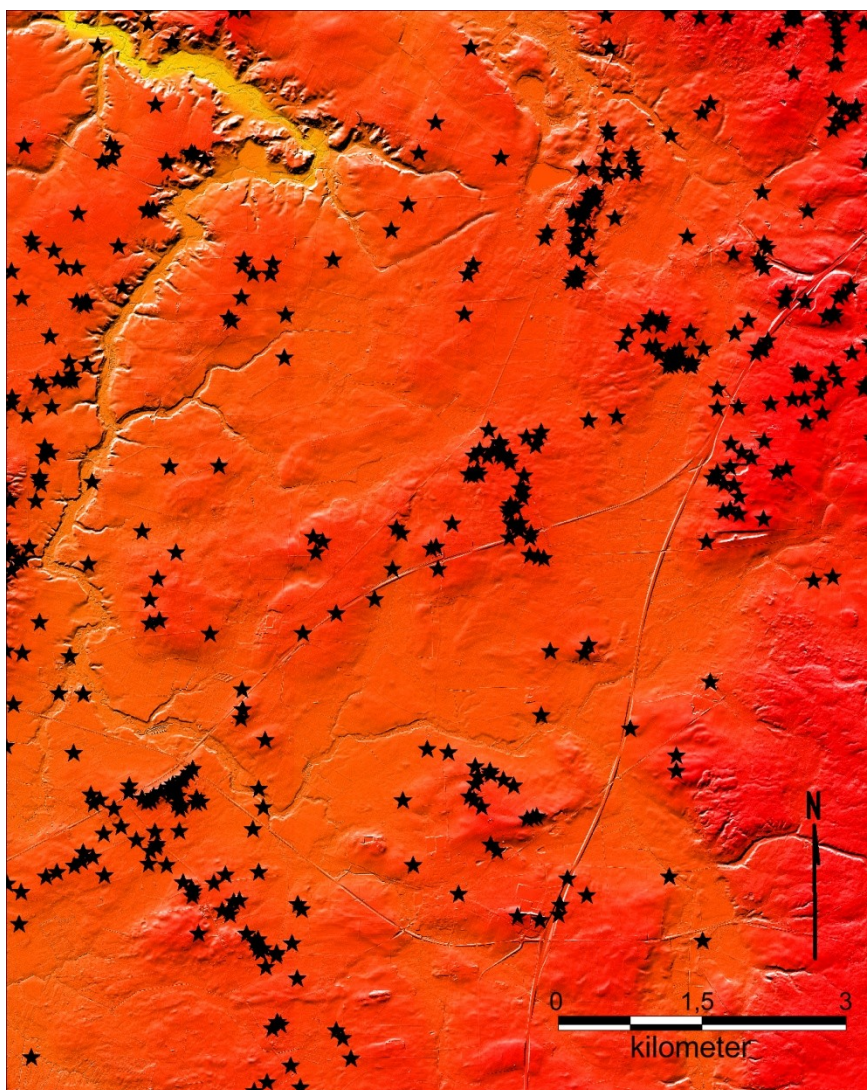

Fig. 2. Højdereliefkort over området. Landskabets niveau er illustreret med en farveskala fra gul til rød, hvor gul er lavest og rød er højest. Sønderup Å ses med slyngede konturer i venstre side af billedet. I højre side ses E45 som en let bølget linie, mens A13 tegner en linie skråt hen over billedet. De sorte stjerner markerer tidligere registreringer af oldtidsfund og fortidsminder i området. De allerfleste af stjernerne repræsenterer gravhøje. Som det ses, findes de overvejende på højdederagene.

Undersøgelsens resultater

Det i alt ca. 10 km lange stykke fjernvarmetracé, der blev undersøgt af Nordjyllands Historiske Museum, løb i sagens natur igennem forskellige landskabstyper, og der fandtes en mængde forskelligartede kulturspor. Overordnet dominerede rester af bebyggelse fra den sidste del af stenalderen/den tidligste del af bronzealderen, samt fra den sene bronzealder. Derfor vil hovedvægten være på disse to perioder i det følgende.

Hustomter fra slutningen af stenalderen / starten af bronzealderen

Rester af bebyggelse fra perioden omkring overgangen fra sten- til bronzealder fandtes på to steder på tracéet: I område C og område E (se fig. 1).

Den sidste del af stenalderen kaldes senneolitikum (se faktaboks til højre). På det tidspunkt var landbrug allerede en ca. 2000 år gammel tradition i Danmark. Man havde vidtrækkende kontakter i fremmede egne, og flinthugning udvikledes til et krævende håndværk, nærmest en kunstform. Resultaterne var smukke, såkaldt fladehuggede, redskaber af flint, fortrinsvist dolke, kornsegl og pilespidser.

Mange skikke fra slutningen af stenalderen fortsatte i den tidligste bronzealder. Således blev husene bygget på den samme måde, og fremstillingen af fladehuggede flintredskaber fortsatte.

I område C bestod bebyggelsessporene fra senneolitikum/ældre bronzealder dels af to store, lave nedgravninger, der har været dele af hver deres hus, og dels af et antal stolpehuller og et par gruber. Stolpehullerne har efter al sandsynlighed indgået i én eller flere bygninger, men inden for tracéets ringe bredde kunne det ikke udredes hvordan. Også i område E fandtes en nedgravning fra et hus.

Husene, som de store, lave nedgravninger var en del af, har været såkaldte toskibede langhuse. Som navnet antyder, har husene været aflange, og de kraftige tagbærende stolper midt i husenes længderetning har givet indtryk af to 'skibe', når man stod inde i huset (se fig. 3). De store nedgravninger kommer af, at en del af gulvet har været forsænket, mens en anden del har været nogenlunde i niveau med den daværende jordoverflade. Efter mange års pløjning, var det kun nedgravningerne til de forsænkede gulve, der var bevarede.

I bunden af nedgravningerne kunne man ane enkelte spor efter

Senneolitikum

Senneolitikum (2400 – 1800 f. Kr.) var tidligere kendt som Dolktid på grund af de elegante fladehuggede dolke. Flintdolkene og de andre fladehuggede flintredskaber, som pilespidser og kornsegl, er efterligninger af de tilsvarende redskaber i bronze. I den centrale og sydlige del af Europa var bronzealderen i gang og fund af kobber og bronzegenstande i Danmark viser, at der var tæt kontakt. De toskibede langhuse bliver større og kan nu være op til 47 meter lange og 10 meter brede. Gravskikken varierede meget. Man genbrugte storstensgravene men byggede også nye stengrave i form af hellekister. Nogle blev begravet i kister lavet af udhulede træstammer hvorover man opførte en jordhøj.

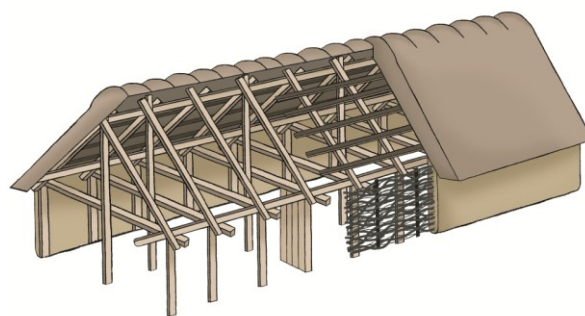

Fig. 3. Illustration af, hvordan et toskibet langhus var opbygget.

Fig. 4. Øverst en skitse af tværsnittet af et toskibet langhus hvor gulvet er forsænket. Nederst gulforsænkningen fra område E. Opfyldsgrunden er fjernet i to modsatte kvadranter.

at der var blevet pløjet derned med en ard – plovens forgænger. Denne pløjning, der må være foretaget i forbindelse med at huset blev opført, har ikke haft noget med dyrkning at gøre. Der er nok snarere tale om et ritual, der har skullet bringe frugtbarhed til husholdningen.

Da husenes bærende konstruktioner blev bygget i træ, har deres levetid været begrænset, og på et tidspunkt er de blevet revet ned og forladt. De to huse i område C lå med en afstand på ca. 75 m, og kan godt have afløst

hinanden. Hvilket af dem, der var ældst, kan dog ikke afgøres.

Efter husene var revet ned, blev forsænkningerne hurtigt fyldt op med affald fra bopladsen. I alle tre hustomter fandtes fladehuggede flintredskaber, flint fra den mere dagligdags redskabsproduktion samt potteskår. For hustomten i fundområde E kunne potteskårenes dekoration fortælle, at huset var opført og brugt i den tidligste del af senneolitikum.

Bebyggelse fra yngre bronzealder

To steder på tracéet fandtes bebyggelse, der med sikkerhed kan dateres til den sene del af bronzealderen: I område B og område E. Derudover fandtes bebyggelse i område D, der ikke kunne dateres nærmere end bronze- eller jernalder. Her er det sandsynligt, at noget af bebyggelsen er fra den sene del af bronzealderen. Sidst fandtes i område C en enkelt hustomt i lavt terræn, der også antages at være fra yngre bronzealder.

I område A, der lå lige sydøst for område B, fandtes også spor, der sandsynligvis skal dateres til bronzealderen. Det vender jeg tilbage til.

Bronzealderen kan således siges at binde alle udgravningerne sammen.

I område B og område E fandtes i alt fire hustomter – to i hvert område. Lige som i slutningen af stenalderen og den tidligste del af bronzealderen var der tale om langhuse, men nu af en lidt anden konstruktion: I stedet for én række af stolper i midten, byggede man nu husene med to rækker af kraftige stolper, der bar tagkonstruktionen, mens væggene støttedes af stolper, der for det meste var mindre kraftige. Denne hustype kaldes det treskibede langhus.

De hustomter, der blev fundet ved udgravningerne på fjernvarmetracéet, var ikke velbevarede. Således var der kun bevaret hullerne efter de tagbærende stolper, samt i et enkelt tilfælde bunden af en grube, der havde været brugt til opvarmning og madlavning i huset. Det svarer til, at det vi havde bevaret var det, der ses under den røde stiplede linie på fig. 5.

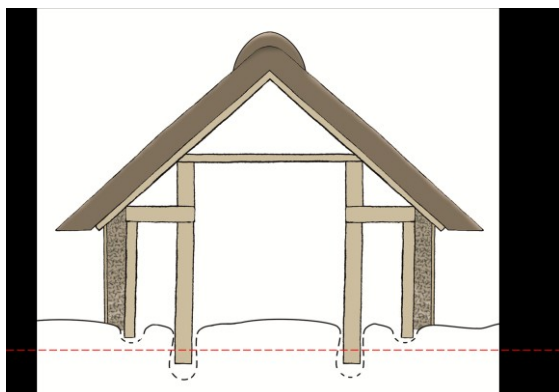

Fig. 5. Tværsnit af et treskibet langhus. Det, der var bevaret af husene på udgravningerne, svarer til det, der vises under den røde stiplede linie.

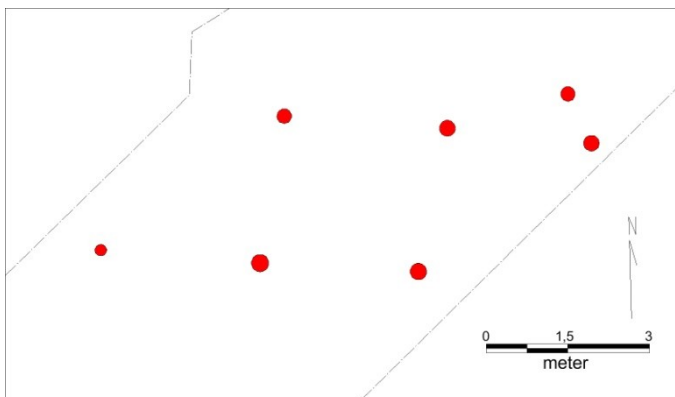

Fig. 6. Plantegning af den ene af hustomterne fundet i område E. De røde pletter markerer stolpehuller. Det nordligste af stolpehullerne har ikke støttet en tagbærende stolpe, men derimod muligvis en vægstolpe, der hvor indgangen til huset har været. Indgangene findes ofte midt for langhusenes langsider, gerne både mod syd og mod nord. Stolpehullerne ved indgangene er gerne kraftigere end de øvrige vægstolper. Den grå stiplede linie markerer tracéets kanter. Huset har strakt sig ud på begge sider, men her har vi ikke undersøgt det. Ingen af de huse, der blev fundet, blev af dækket i deres helhed.

Lige ved siden af en af hustomterne i område E fandtes en sivebrønd eller faskine. Den bestod af et stort hul fyldt med sten, samt en opsamlingsrende, der har ledt vand hen til hullet. Potteskår fundet i sivebrønden viste, at den var fra yngre bronzealder.

Overordnet set kan alderen af de kulturhistoriske spor på en udgravning oftest bestemmes ud fra hvordan hustomter eller andre anlæg er udformet. Hvis man fx finder et toskibet langhus, ved man at det er fra den tid, hvor denne type huse blev opført. Til en mere præcis datering vil arkæologerne for det meste have brug for oldsager så som potteskår eller flintredskaber. Lige som måden hvorpå man byggede huse skiftede gennem forhistorien,

Fig. 7. Sivebrønden i område E under udgravning

Datering

At datere betyder at tidsbestemme. Der er flere forskellige måder at datere på. Der er absolutte dateringer, som er naturvidenskabelige dateringer, fx kulstof-14-dateringer og dendrokronologiske dateringer, som giver en mere eller mindre præcis datering af den pågældende ting.

Derudover er der såkaldt relativ datering, som er en datering, hvor man sammenligner den fundne ting med andre ting i forhold til deres form og alder. Det kan både være i form af at se på *stratigrafi* eller ved at sammenligne med en *typologi*.

Stratigrafi er det ord, der bruges, når to anlæg, fx stolpehuller, skærer hinanden - altså at det ene stolpehul er gravet ned delvist oveni det andet, og dermed er yngre. Med stratigrafi kan man derfor få en rækkefølge af, hvad der er ældre og yngre end hinanden, som kan hjælpe med at tidsbestemme.

Typologi er egentlig sammenligning i form - fx hvordan et hus eller et lerkar ser ud. Typologi har siden arkæologiens start været en af de vigtigste måder at datere på. Der er lavet mange studier - altså sammenligninger - af, hvordan forskellige ting ser ud i forskellige tidsperioder.

skiftede også hvordan man fremstillede potter og redskaber. Men da skiftene ofte sker hurtigere for potter og redskaber, kan disse ting give en mere præcis datering. Datering ved hjælp af anlægstyper og oldsager kaldes typologisk datering (se faktaboks til venstre).

I hustomter, der kun består af stolpehuller, findes generelt ikke mange oldsager. Stolpehullerne blev gravet, stolperne placeret og jord fyldt på. Hullerne stod altså ikke åbne længe, så affald kunne ryge derned. For bebyggelserne i både område B og område E var vi så heldige at der fandtes andre anlæg med oldsager, der kunne bidrage til dateringen. I område B var det en grube med et stort forrådskar i, mens det i område E var sivebrønden. I område D på bakkeknoleden nordøst for Sønderup fandtes tre til fem hustomter af treskibede langhuse. Desværre fandtes ingen oldsager, der kunne hjælpe med dateringen, og tomterne var ikke i sig selv karakteristiske nok til en nærmere datering. Derfor kan bebyggelsen her ikke tidsfæstes nærmere end til den periode, hvor man byggede treskibede langhuse. Det gjorde man i det meste af bronzealderen, samt i jernalder og vikingetid. De spredte bebyggelsesspor på bakketoppen i område D opfattes som en enkelt eller nogle få gårde, der er flyttet rundt i landskabet. Muligvis er denne bebyggelse endt i den nuværende ejendom på Hjedsbækvej 440.

I område C, tæt på A13, fandtes en enkelt tomt af et treskibet langhus i forholdsvist lavt terræn. Her fandtes ingen oldsager, men på baggrund af hustomtens udformning anslås den at være fra bronzealderen.

Som det fremgår af faktaboksen findes der også andre måder at datere forhistoriske anlæg på. På alle pladserne blev der taget prøver til kulstof-14 datering. Sådanne dateringer tager tid at få lavet, og resultaterne er desværre ikke kommet endnu. Så indtil videre må vi nøjes med de typologiske dateringer.

Koge grubefelt

Godt 50 m sydvest for bebyggelsen i område B fandtes et såkaldt koge grubefelt. Det er et område, hvor der ikke findes andet end kogestensgruber, men til gengæld mange af dem. Kogestensgruber er en slags jordovne, hvor man har tilberedt mad ved hjælp af varme sten. Der fandtes 16 kogestensgruber på en strækning på ca. 70 m i det ca. 7 m brede tracé. Kogestensgruberne varierede i omkreds og dybde, men ud over det lignede de hinanden.

Koge grubefelter findes typisk adskilt fra samtidig bebyggelse. Man må forestille sig at det har været et sted, hvor man kom igen og igen for at gøre noget helt bestemt, der involverede tilberedning af mad. For koge grubefeltet i område A gælder, at det ligger forholdsvis tæt på bebyggelsen i område B, der godt kan have været samtidig med koge grubefeltet. Det anses dog for sandsynligt at koge gruberne ikke var en del af den dagligdags aktivitet på bopladsen. Koge grubefelter fortolkes normalt som resterne af en form for ritual, der er foregået på bestemte steder i landskabet, måske et festligt måltid. Der blev ikke gjort fund af oldsager i gruberne, der kunne hjælpe med en datering, men der blev taget prøver til kulstof-14 datering. Koge grubefelter findes mest i bronzealderen, og det er sandsynligt at dette koge grubefelt også skal dateres til denne periode.

Kogestensgrube

Kogestensgruber er fortidens kuglegrill, hvor man har tændt op og stegt på eftervarmen i en lukket beholder. I stedet for grillkul og tændvæske har de tændt bål i et hul i jorden og varmet sten op. Stenene har så afgivet varme til stegen, og hullet blev lukket med græstørv eller bare til-dækket med jord. Fortidens mennesker har nok haft stegen pakket ind, så den ikke knasede alt for meget, når den efter et par timer i jorden var gennemstegt og klar til servering.

Fig. 8. Kogestensgrube fra koge grubefeltet i område A

Jernaldergrav

I område C, helt op mod Åvej, fandtes et anlæg, der muligvis har været en grav. Anlægget var tilnærmelsesvist cirkulært med flad bund, der havde en diameter på godt 1 m. På selve bunden fandtes kun enkelte sten. Derudover fandtes en mængde sten spredt i opfyldsjorden, samt resterne af to lerkar højt i opfyldsjorden. Lerkarrene viser at anlægget er fra ældre jernalder. Der kan være tale om en grav, der har været dækket med et stenlag, hvorpå de to lerkar har været stillet. Som den døde er rådnet og den påkastede jord har sat sig, er stenene og lerkarrene væltet ned i graven. Hvis der er tale om en grav, har begravelsen været atypisk for samtiden, hvor det var mest almindeligt at brænde de døde.

Fig. 9. Sten og resterne af et lerkar i toppen af den mulige grav fra førromersk jernalder i område C.

Sammenfatning og perspektivering

De arkæologiske undersøgelser i forbindelse med nedlæggelsen af fjernvarmerør fra Aars til Haverslev og Suldrup har givet os en større indsigt i bebyggelsen af 'de levendes land' i området i den sene stenalder og i bronzealderen.

Både i den sene stenalder og i bronzealderen boede befolkningen på spredte gårde rundt om i landskabet. Når en gård var udtjent, blev den revet ned, og man byggede en ny i nærheden. De bebyggelser, som vi er stødt på under undersøgelsen af tracéet, ligger overvejende højt i landskabet, dog ikke på de højeste punkter. Bronzealderhustomten nær A13 i fundområde C er en undtagelse. Den ligger på en lille forhøjning i lavere fugtigt terræn. Ingen af bebyggelserne ligger langt fra vådområder, og det er muligt at man har foretrukket steder, hvor det har været nemt at udnytte forskellige landskabstyper.

Visse dele af bronzealderens samfund er ganske velbelyst i Danmark. Mange fine fund fra gravhøje og ofringer i moseområde har dannet grundlag for et indgående kendskab til datidens gravskikke og religiøse traditioner. Bl.a. stammer de store horn "lurerne", den berømte solvogn og de ekstremt velbevarede egekistegrave fra bronzealderen.

Hverdagslivet i bronzealderen har imidlertid været helt anderledes dårligt belyst. Dette skyldes primært at bopladserne indtil for nylig kun er blevet fundet i ret beskedent antal. Først i de senere år er bopladserne for alvor begyndt at dukke op. Det samme gælder til dels for den sene stenalder, der dog er langt dårligere belyst end bronzealderen for alle fundgrupper.

Derfor udgør de nye fund af bebyggelsesspor et væsentligt bidrag til vores viden om bebyggelsesmønster og landskabsudnyttelse i den sene stenalder og i bronzealderen. Her og nu vil de indsamlede informationer fra udgravningerne på fjernvarmetracéet bl.a. kunne indgå i overregionale bebyggelsesstudier, og fremkommer der med årene flere bopladser i lokalområdet og i regionen, vil informationerne kunne inddrages i mere lokale studier af eksempelvis bebyggelsesudviklingen i oldtiden i Himmerland.

Samfundsstruktur

I bronzealderen boede de fleste mennesker i små bondegårde, der lå spredt ud over landskabet i ly for vind og vejr for foden af bakker og på kanten af vådområder. Man levede af landbrug og husdyrhold. Kvæg havde en stor betydning og store græsningsområder i enge og på overdrev kan påvises. Ved landsbyen Voldtofte på Sydvestfyn har arkæologerne fundet huse fra bronzealderen, der havde fine hvide bemalede vægge, og hvor resterne af mange kvægknogler fortæller, at her holdt man kvæg og levede godt af det.

Men der fandtes også store høvdingehaller, der kunne blive op til 50 meter lange. Disse store huse vidner om, at store bondeslægter havde magten i området, og sandsynligvis var det også de samme slægter, der byggede de mange tusinde gravhøje, som stadig den dag i dag kan ses på højderygge og bakketoppe rundt om i landet. Her blev samfundets ledende slægter lagt til hvile med fine gravgaver af bronze og nogle gange også guld, som det er tilfældet med de rige grave fra Sydvestfyn i området omkring bronzealderhøjen Lusehøj.

Udgravningsdata

Aars-Suldrup-Haverslev

- Nordjyllands Historiske Museum jnr. 6106
- Fund & Fortidsminder: 120512 sb 52
- Kulturstyrelsen jnr. 2011-7-24.02/NJM-0011
- Bygherre: Aars Fjernvarmeforsyning
- Undersøgt areal: ca. 64.500 m²
- Deltagere i udgravningerne:
 - Arkæolog og daglig leder Karen Povlsen
 - Arkæolog Steen Knudsen og arkæolog Christian Graabach-Klinge
 - Studerende Gry Jannice Kristiansen og Andreas Hegner Reinau
- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Aalborg Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg

